

УДК 338.45: 65.016.4

Довбня С. Б., Гулик Т. В.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто методичні основи реструктуризації підприємств вугільної промисловості. Визначено сутність реструктуризації, наведена класифікація видів реструктуризації, сформовані етапи розробки програми реструктуризації

The methodical basis of the coal industry enterprises' restructuring are considered. The essence of restructuring is defined, the restructuring classification is presented, stages of restructuring program development are formed.

Успішне функціонування підприємств в умовах ринкової економіки неможливе без постійної їх реструктуризації за спрямованістю дій і швидкості проведення співпадаючої зі змінами зовнішнього середовища. Реструктуризація як засіб адаптації до зовнішнього середовища, що безупинно змінюється, може і повинна мати місце і на успішних підприємствах. Однак особливо актуальна вона для підприємств, що знаходяться у кризовому чи передкризовому стані, до числа яких відноситься багато вуглевидобувних підприємств. Актуальність і значимість реформування вугільної промисловості і реструктуризації вуглевидобувних підприємств підвищується у зв'язку з тим, що ця галузь забезпечує економічну безпеку України, оскільки на вугілля припадає 95,4% [1] запасів органічного палива держави.

Реструктуризація вугільної промисловості, яка почалася на початку 90-х років, проходить повільними темпами і не завжди є ефективною, що в значній мірі обумовлено недостатньою проробленістю низки теоретичних питань. В останні роки методологічні, методичні і практичні питання реструктуризації все частіше стають об'єктом уваги вітчизняних вчених. Однак новизна проблеми обумовлює необхідність їх подальшого розвитку, а також удосконалення й актуалізації вже існуючих розробок з урахуванням змін, що мали місце. Особливо важливим, на наш погляд, є створення методичних основ реструктуризації, що включають визначення її сутності й обґрунтування цільової спрямованості, виявлення можливих видів і методів реструктуризації і їх класифікацію, обґрунтування комплексу дій і логічної послідовності їх виконання при розробці програми реструктуризації. Дослідженню цих питань, що формують наукову базу реструктуризації будь-якого підприємства, присвячена стаття.

Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів дозволив виявити та систематизувати найбільш значущі причини, які обумовили необхідність реструктуризації вугледобувних підприємств.

Першою причиною є неприпустимо неефективне їх функціонування. Так за результатами роботи вуглевидобувних підприємств у 2002 році з 165 шахт тільки 20 були прибутковими, а їх прибуток склав 300 млн. грн. Інші 145 шахт закінчили рік зі збитками, загальна сума яких склала 1,7 млрд. грн., що в 5,6 разів перевищує отриманий прибуток [2].

Друга важлива причина, безпосередньо пов'язана з попередньою - ріст ініційованих процедур банкрутства. На 1 листопада 2002 р. на різних стадіях процедури банкрутства знаходилося 315 шахт [1]. Слід зазначити, що ми не розглядаємо банкрутство як безумовно негативне явище. Більш того, у ринкових умовах банкрутство є необхідним інструментом перерозподілу власності від неефективних власників до ефективних. Однак у багатьох випадках своєчасна реструктуризація може відновити життєдіяльність підприємства і запобігти його ліквідації. Крім того, реструктуризація може здійснюватися в процесі санації, якщо справу про банкрутство уже порушено.

Однією з найбільш важливих причин є вкрай низький техніко-технологічний, а іноді й аварійний стан шахт. Вітчизняні шахти мають найстаріший серед країн СНД шахтний фонд: кожна третя шахта експлуатується більш ніж 50 років, з них реконструйовано менше однієї третини [1]. Промислово-виробничі фонди галузі на сьогоднішній день майже цілком зношені. З десяти тисяч одиниць основного стаціонарного устаткування більше чверті цілком вичерпали свій нормативний ресурс. Погіршуються також гірничо-геологічні умови експлуатації вугільних родовищ. Середня глибина розробки досягла 585 метрів, [1] третина шахт розробляє пласти, небезпечні з погляду технічних умов їхньої експлуатації.

Дуже важливою причиною є також наявність глибоких соціальних проблем (заборгованість по заробітній платі й іншим соціальним виплатам трудящим галузі, низький рівень заробітної плати і пенсій шахтарів). Важливість цієї причини підсилюється високою соціально-економічною значимістю галузі.

Безумовно, крім відзначених внутрішньогалузевих причин велике значення мають також макроекономічні фактори, у тому числі: неповні і несвоєчасні розрахунки між постачальниками і споживачами продукції, міжгалузеві цінові диспропорції, недосконалість і нестабільність податково-бюджетних відносин, недостатній розвиток фінансово-кредитної системи, що вкрай негативно впливає на фінансовий стан підприємств галузі.

Усе перераховане вище ще раз свідчить на користь розширення процесів реструктуризації. Однак до теперішнього часу відсутнє єдине розуміння її сутності. У ході розвитку реструктуризаційних процесів трактування реструктуризації постійно змінювалося. На початку розвитку ринкових відносин в економіці України найбільш розповсюдженим було розуміння реструктуризації, співзвучне кореню цього слова, а під реструктуризацією малася на увазі зміна організаційної структури управління підприємством [3]. На нашу думку, реструктуризація не зводиться тільки до удосконалення організаційної структури управління. Спектр її форм і методів набагато більш широкий.

Криза платежів, величезна дебіторська і кредиторська заборгованість підприємств привели до того, що, говорячи про реструктуризацію, стали мати на увазі, у першу чергу, зміну термінів і умов виконання фінансових зобов'язань. Таке тлумачення зводить широке поняття реструктуризації до одного з її видів – фінансової реструктуризації [10].

Ці ж автори пов'язують реструктуризацію зі зміною стратегічних концепцій. Такий підхід також представляється неправомірно звуженим, що розглядає реструктуризацію тільки як стратегічні перетворення і виключає оперативну реструктуризацію [4].

Досить велика кількість трактувань визначають реструктуризацію як комплекс перетворень або заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення підприємств і

відновлення їх платоспроможності, подолання протиріч між ринковими умовами господарювання і діяльністю підприємства [3,4,5], у тому числі в ході судової процедури санації [6]. Ці трактування розглядають у якості об'єктів реструктуризації проблемні підприємства, і тим самим звужують межі її дії.

Неоднозначність підходів до визначення реструктуризації є закономірною і пов'язана з новизною цього процесу. Для того, щоб таке визначення забезпечувало розуміння сутності реструктуризації, воно повинне відбивати цільову спрямованість цього процесу, характеризувати способи її здійснення, а також очікувані результати. На наш погляд, з урахуванням вище зазначених вимог реструктуризація уявляє спосіб адаптації підприємства до мінливих умов зовнішнього середовища і забезпечення ефективного його функціонування шляхом проведення організаційних, економічних, техніко-технологічних, фінансових і соціальних заходів.

У процесі реструктуризації підприємств може забезпечуватися досягнення цілей двох рівнів: державних цілей і цілей конкретних суб'єктів господарювання. Головною ціллю, яку держава може досягти в процесі реструктуризації суб'єктів господарювання, є створення конкурентноздатних товаровиробників і підвищення ефективності суспільного виробництва. Паралельно з нею досягаються локальні цілі, у тому числі: ріст надходжень у державний бюджет, зниження рівня безробіття, забезпечення реалізації найважливіших державних програм (реструктуризація вугільної промисловості), зниження рівня монополізму і розвиток конкуренції, значимість яких на різних етапах може змінюватися.

Мета реструктуризації конкретного підприємства визначається специфікою його діяльності, положенням на ринку і фінансово-економічним станом. З урахуванням цих обставин ціллю реструктуризації вуглевидобувних підприємств є підвищення ефективності й оптимізація їх функціонування в мінливих умовах зовнішнього середовища, спрямована на збільшення видобутку і якості переробки вугілля. Для її досягнення можлива реалізація ряду локальних цілей: економічних, фінансових, структурних, управлінських, виробничих, техніко-технологічних, соціальних і ін.

Незважаючи на очевидну необхідність реструктуризації підприємств вугільної промисловості, темпи її, а головне якість, усе ще знаходяться на явно недостатньому рівні. До числа найбільш значимих факторів, що обумовлюють таке положення, на нашу думку, відносяться: недостатня державна підтримка, нестабільність і недосконалість правового поля, криза платежів, відсутність доступних зовнішніх джерел фінансування, недостатність власних фінансових ресурсів, низька кредитна й інвестиційна привабливість, відсутність методик і практичного досвіду проведення реструктуризації, недостатня кваліфікація фахівців у цій області.

Серед методичних факторів особливої уваги заслуговує виділення видів і методів реструктуризації, щодо яких мають місце також істотні розбіжності. Дослідження цього питання є дуже важливим, оскільки обґрунтований вибір способу проведення реструктуризації повинен базуватися на знанні можливих методів її здійснення, розумінні сутності таких перетворень і очікуваних результатів. У літературних джерелах наведені різні за повнотою класифікації можливих методів. Досить повна класифікаційна таблиця, що включає 13 ознак, представлена в [7]. З урахуванням специфічних особливостей підприємств вугільної промисловості вона адаптована нами таким чином (табл. 1)

Запропонована класифікація дозволяє з наявного арсеналу вибрати найбільш доцільний вид реструктуризації, що відповідає специфіці підприємства. Це у свою чергу визначає використання відповідних методів проведення реструктуризації, а також підходів до оцінки її ефективності.

Класифікація видів реструктуризації вуглевидобувних підприємств

Класифікаційна ознака	Види і методи реструктуризації
1	2
1. Цільова спрямованість	а) підвищення ефективності діяльності і ринкової вартості успішно функціонуючого підприємства б) фінансове оздоровлення кризового підприємства з метою запобігання його банкрутству і ліквідації в) більш вигідний продаж майна підприємства при його ліквідації
2. Масштаби реструктуризації	а) комплексна - включає всі основні аспекти діяльності б) локальна - перетворення окремого найбільш проблемного аспекту діяльності чи підрозділу (групи підрозділів)
3. Тривалість реструктуризації і обсяги робіт	а) стратегічна б) тактична в) оперативна
4. Частина реструктуризації	а) реструктуризація управління: перехід до нового типу організаційної структури управління; зміна структури і якості трудового колективу (реструктуризація трудових ресурсів); удосконалення системи мотивації праці б) реструктуризація виробництва (операційна реструктуризація): упровадження прогресивних технологій; модернізація устаткування в) реструктуризація необоротних активів: продаж основних фондів; передача основних фондів на баланс інших організацій; здача майна в оренду г) фінансова реструктуризація: реструктуризація кредиторської заборгованості; передача частини майна в рахунок погашення заборгованості, залучення додаткових позикових коштів; приведення витрат у відповідність з доходами, розробка програм зниження витрат; створення системи управління грошовими потоками
5. Ініціатор реструктуризації (суб'єкти реструктуризації)	а) власники і менеджери підприємства б) органи державного управління в) санатори г) ліквідатор
6. Зміна розмірів підприємства	а) без зміни розмірів підприємства перетворення – зміна організаційно-правової форми функціонування підприємства приватизація реприватизація б) укрупнення підприємства злиття приєднання придбання активів придбання прав власності на інше підприємство в) розукрупнення підприємства поділ виділення внесення частини майна підприємства в статутний фонд нової юридичної особи разом з іншими засновниками передача активів, що не використовуються продаж активів
7. Обов'язковість проведення реструктуризації	а) обов'язкова (примусова) – за рішенням органу державного управління або арбітражного суду б) добровільна – за рішенням власників або менеджерів підприємства

Реформування вугільної промисловості і реструктуризація її підприємств здійснюється вже більш 10 років. Протягом цього періоду мало місце використання різних методів реструктуризації, вибір яких визначався головним чином зовнішніми факторами, зокрема процесами реформування економіки України, прийнятими нормативно-законодавчими актами, дозволеними засобами перетворень. Так, на початку 90-х років виникла тенденція розукрупнення виробничих об'єднань, що існували, шляхом виходу з них на основі оренди шахт. З 1992 по 1995 рік таку самостійність придбали 13 шахт. Однак отримана самостійність була дуже відносною, оскільки багато показників (ціни на вугілля, обсяги фінансування й ін.) встановлювалися Міністерством палива й енергетики. У той же час шахти, що відокремимися, не мали у своїй структурі ряду необхідних підрозділів, що забезпечують їх діяльність: постачальницьких, ремонтних, будівельно-монтажних і ін. У силу цього вони змушені були або користуватися послугами сторонніх організацій, або створювати власні підрозділи. Це спричинило необґрунтоване зростання витрат на виробництво продукції і зниження ефективності їх діяльності. Приватизація рентабельних допоміжних виробництв (ремонтно-механічних, автотранспортних і ін.) тільки підсилила ці негативні процеси.

У наступному мале місце реструктуризація за допомогою укрупнення, що полягала у створенні державних холдингових компаній (1996 –1999 р.). Таким чином, була зроблена спроба відновлення порушених раніше виробничо-господарських зв'язків при збереженні економічної самостійності і відповідальності окремих дочірніх підприємств.

Наступним етапом реструктуризації, спрямованим на оптимізацію концентрації виробництва у вугільній промисловості, з'явилося створення державних інтегрованих вугільних компаній, яке було завершено до червня 2003 року.

Таким чином, на кожному з етапів реструктуризації вуглевидобувних підприємств чітко просліджується пріоритетний єдиний підхід до реструктуризації.

Сучасні умови господарювання, які характеризуються різноманітністю організаційно-правових форм функціонування підприємств вугільної промисловості, істотними відмінностями їх фінансово-економічного стану, різними перспективами шахт за запасами вугілля і можливостями його видобутку, обумовлюють необхідність диференціації форм і методів реструктуризації шахт з урахуванням їх особливостей. Перетворення повинні бути специфічними для кожного вуглевидобувного підприємства, базуватися на глибокому аналізі його стану у взаємозв'язку з факторами зовнішнього середовища, оцінці доцільності реструктуризації, а також можливих методів її здійснення, розробці обґрунтованої програми реструктуризації (рис. 1).

Виконання такого комплексу робіт, що базується на використанні науково-обґрунтованого методичного апарату, забезпечить підвищення ефективності реструктуризації підприємств вугільної промисловості.

Література

1. Астахов А.С., Каменецкий Л.Е., Чернгов Ю.А. Экономика горной промышленности. Учебник для вузов. М.: Недра, 1982. – 406 с.
2. Яценко Ю.П. Управление процессами финансового оздоровления угольных компаний // Уголь Украины. № 8. – 2003. – С. 4-10.
3. Крижановський В.Г. Реструктуризация предприятия. Конспект лекций. М.: "Издательство ПРИОР", ИВАКО Аналітик, 1998. – 48 с.
4. Грушенко В.И. Фомченкова Л.В. Выбор стратегии реструктуризации предприятия в условиях экономического кризиса // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. - № 1 – с. 118 - 130
5. Крыжановский В.Г. Реструктуризация предприятия.: М.: «Издательство ПРИОР», Русская Деловая Литература, 1998. – 556 с.
6. Мизерная Т. О реструктуризации предприятий // Экономика Украины. - 1999. – № 2. – С. 86-88.

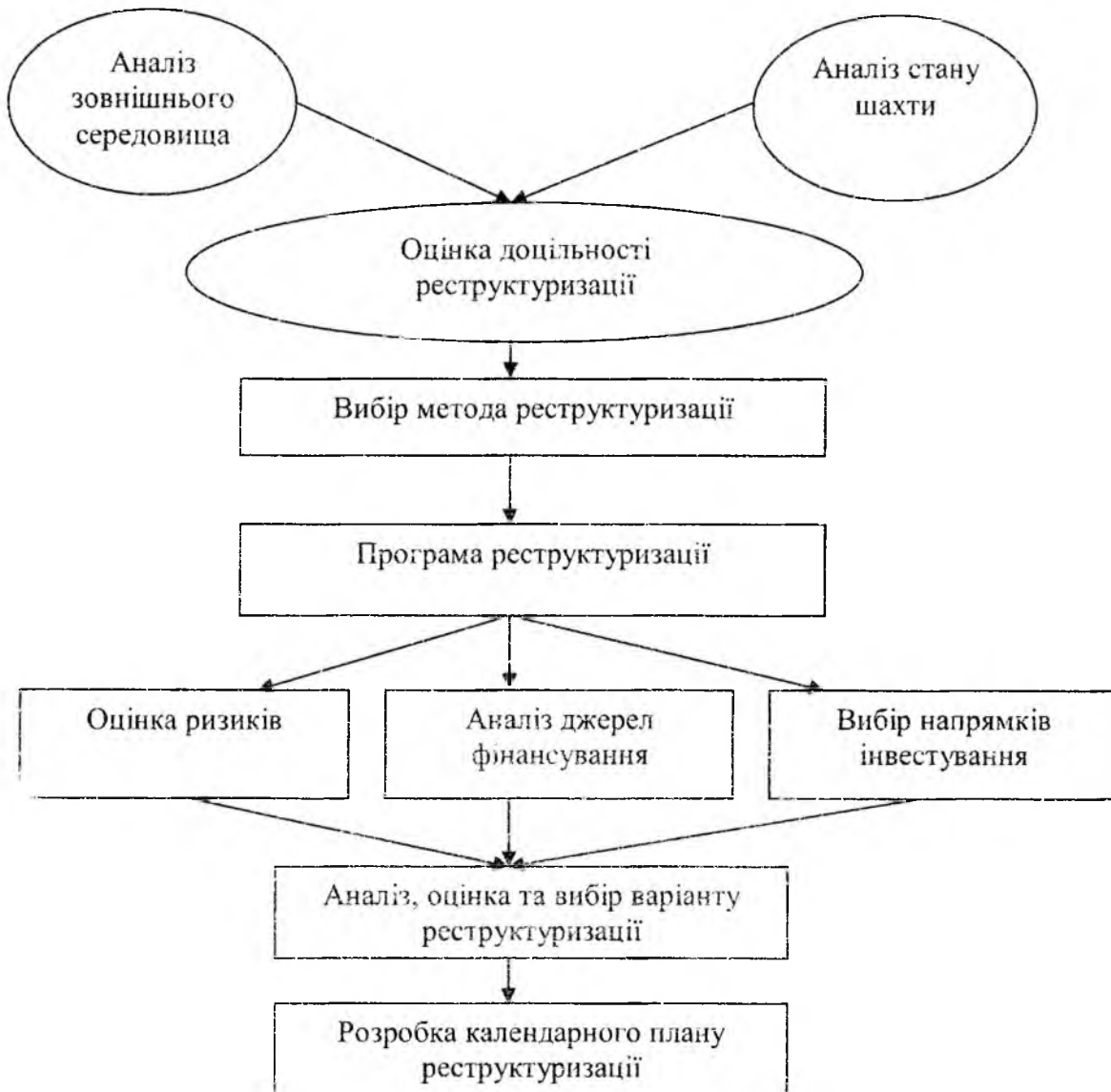

Рис. 1. Етапи розробки програми реструктуризації вугільної шахти

7. Реструктуризация компаний. Мировой опыт и механизмы реализации в Украине // Финансовая тема. – 1999. - №2. – С.3-25.
8. Страхова Л.П., Бутковская Г.В. Акционирование химических предприятий в современных условиях // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. - № 2. – С. 73-92.
9. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” // Офіційний вісник України. – 1999. - № 33. – С.3-50.
10. Довбня С.Б. Методические основы и направления реструктуризации предприятий в промышленности: Монография. – Днепропетровск: Наука и образование, 2002. – 302 с.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Ковальчуком К.Ф. 24.01.05

Надійшла до редакції
11.01.05